

*Цицуашвілі Н. І., Інститут держави
і права ім. В. М. Корецького*

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Рассматривается система национальной безопасности, ее структура, анализируется место этнического фактора в ней.

National safety system, its structure, and the role of ethnic factor in it are analyzed.

Проблема національної безпеки викликає багато суперечок та дискусій як в науковому дискурсі, так і практичній політиці. Визначень поняття національної безпеки дуже багато. Традиційно національну безпеку визначають як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Національна безпека – це надзвичайно складна багаторівнева функціональна система, у якій безперервно відбуваються процеси взаємодії й протиборства життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави з внутрішніми та зовнішніми загрозами цим інтересам.

Під життєво важливими інтересами український дослідник В. Кремень має на увазі сукупність потреб, задоволення яких стабільно забезпечує існування і можливість прогресивного розвитку особи, суспільства і держави [1]. Об'єктами національної безпеки постають особа – її права і свободи; суспільство – матеріальні і духовні цінності; держава – конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність. Інколи ці рівні називають напрямками функціонування системи забезпечення національної безпеки. Ці напрями виділяють для забезпечення збалансованого існування інтересів особи, суспільства і держави.

Незважаючи на те, що дослідники виділяють об'єкти у рівні національної безпеки, їх ієрархію слід вважати умовною. Місце та роль окремого об'єкта національної безпеки динамічне і визначається рівнем внутрішніх і зовнішніх загроз, політичним режимом, рівнем економічного розвитку держави. Об'єктами безпеки є ті структурні елементи національної безпеки, які захищаються від загроз. Думки дослідників щодо пріоритетності того чи іншого об'єкту національної безпеки варіюються. Зокрема А. Колодій та В. Копейчиков зазначають, що в сфері національної безпеки повинні мати пріоритет інтереси особи над інтересами інших об'єктів

системи забезпечення національної безпеки [2]. Саме безпека громадянина має визначати формування системи національної безпеки. Беручи до уваги той факт, що відповідно до Основного Закону України (ст. 3) найвищою соціальною цінністю є життя людини, особлива увага має приділятися побудові надійного механізму захисту конституційних прав і свобод, законних інтересів громадян. Його дія забезпечується законодавчим закріпленням за державними і недержавними структурами обов'язків і відповідальності за захист національних інтересів.

Безпека держави можлива лише за наявності ефективного механізму управління та координації діяльності політичних сил і суспільства, а також активних інститутів їх захисту. Безпека суспільства потребує розвинутих суспільних інститутів, форм суспільної свідомості, що означає реалізацію прав, свобод та обов'язків всіма групами суспільства повної мірою. І, щонайголовніше, інколи суспільству для забезпечення власної безпеки доводиться протистояти певним діям держави, державної влади, згубним для суспільства. Наочним прикладом останнього твердження можуть стати спроби українських політиків різних політичних таборів розколоти українське суспільство за мовним принципом (офіційна українська або українська + російська) або цивілізаційним (проросійський або прозахідний курс розвитку) протягом виборів 2004 – 2007 років. В такому випадку дії інститутів держави загрожують самому суспільству. Тоді як безпека особи також потребує суспільних інститутів та організацій, які дають змогу їй реалізувати права і свободи, розвивати свої здібності й потреби у обраному напрямку. Це не означає, що держава не повинна сприяти задоволенню цих потреб, однак у західних країнах суспільні інститути відіграють значно більшу роль у забезпеченні безпеки особи аніж державні. Безпека особи визначається комплексом правових норм, що діють у держави, соціальних та моральних норм, усталених у соціумі її проживання.

Останнім часом з'являється все більше праць, пов'язаних з проблемою забезпечення національної безпеки. Однак, в ході вивчення цього складного явища домінує тенденція розгляду окремих елементів національної безпеки. Більшість авторів, вдаючись до фрагментарного підходу, зосереджуються на окремих елементах національної безпеки, детальної їх аналізуючи. Домінування цього підходу призводить до неповноти дослідження системи, національної безпеки, що у свою чергу заважає цілісному баченню проблемних питань у цій сфері.

Як зазначає О. Дзьобань у своїй праці, присвяченій теоретико-методологічному аналізу національної безпеки в умовах соціальних трансформацій, в Україні гостро стоїть необхідність комплексного осмислення феномена національної безпеки, визначення його сутності й змісту на основі вже результатів наукових досліджень окремих аспектів проблеми національної безпеки [3]. Дослідник обґрунтовує важливість з'ясування особливостей системи національної безпеки в умовах трансформаційних процесів у державі, визначення місця й ролі основних компонентів системи безпеки.

Слід також зауважити, що теоретичні напрацювання у сфері безпеки здійснювалися в найрізноманітніших дисциплінах (економіці, соціології, політології, культурології, філософії). Це не завжди означало, що в них подані міждисциплінарні бачення безпеки, навпаки, представники кожного напрямку науки вивчали окремі, близькі їм аспекти безпеки. В цьому дослідженні ми спробуємо репрезентувати етнополітологічний підхід до безпеки держави як етнополітологічного організму; поліетнічного суспільства, яке передбачає щоденну взаємодію представників нації, національних меншин та етнічних груп; особи як члена певної етнонаціональної спільноти, стурбованої збереженням свого етнічного або національного середовища, мови, культури, задоволенням етнокультурних інтересів.

Українські етнополітологи Ю. Римаренко, Л. Шкляр та С. Римаренко визначають державу як спосіб етносаморганізації. Пропонуючи розглядати базову категорію етнополітології етнос, вони зазначають, що проявом ускладненої структури буття етносу є поява державницьких інститутів його самоорганізації [4]. Наявність таких інститутів захищає етнос від зовнішнього поглинання або асиміляції, підвищує його опір зовнішнім небезпекам, загрозам, експансії. Відтак державне самовизначення є вищою формою політичного існування етносу, який формуючи власну державу, перетворюється на націю. Властивість державотворення або формування складної самоорганізаційної форми покликана захистити етнос від фізичного знищення, етнічного розмивання асиміляції. Адже держава, її органи покликані захищати етнос, який сформував державу. В свою чергу державна організація покликана виконувати декілька функцій, покликаних сприяти повноцінній життєдіяльності етнополітичного організму. З точки зору безпекознавства нації нас цікавитиме статусна, стратегічна та фільтруюча функції.

Ю. Римаренко, Л. Шкляр та С. Римаренко у своїй праці "Теоретико-методологічні засади етнодержавознавства" за допомогою статусної функції етнос запроваджує юрисдикцію на території, підпорядкованій йому. Стратегічна функція держави допомагає визначити пріоритети національної безпеки та підштовхує до пошуку союзників та партнерів, які сприятимуть збереженню суверенітету держави. Фільтруюча функція дозволяє виявити зовнішні виклики та загрози, які загрожують безпеці держави, культурному, мовному, інформаційному простору етносу, тобто етнічному середовищу. Захисна функція держави означає фізичний захист ресурсів, необхідних етносу для того, щоб вижити, якими він володіє на території держави [5]. Держава, як форма самоорганізації етносу, покликана протидіяти всім видам експансії, всім загрозам, спрямованим проти неї, цим самим захищаючи етнос, що її сформував.

Іншими словами держава покликана забезпечити безпечне існування та розвиток етносу. Однак у сучасному світі практично не існує моноетнічних держав. Це наслідок глобалізаційних процесів, які сприяють міграції населення. Поліетнічний склад населення став внутрішнім викликом для абсолютної більшості держав. Етнополітологи у своїх працях неодноразово посилаються на так званий "залізний закон етнічності", згідно з яким поліетнічність держави вже є сама по собі фатальним чинником виникнення етнічних конфліктів. Якщо в одному регіоні, державі проживають різні етноси, конфліктів між ними не уникнути. Міжетнічні конфлікти самі по собі є серйозною загрозою національній безпеці. Рівень цієї загрози зростає ще й тому, що це внутрішня загроза самого факту поліетнічності держави. Очевидно, що ця загроза може перейти з когорти потенційних у реальні у випадку ігнорування її етнонаціональною політикою держави.

Наприклад, В. Логвинчук вважає, що якщо дотримуватися принципів демократії у тому випадку, за якого нація, яка сформувала державу виявляється менш конкурентоздатною, ніж мігрантські етноси, вона має поступитися місцем більш життєдайним соціальним системам, навіть якщо вони функціонують не за принципами нації, її культури тощо [6]. Однак це означатиме невиконання державою захисних функцій щодо етносу, який її сформував. Це посилить у суспільстві настрої етнічного невдоволення, дискримінації і змусить етноспільноту вдаватися до захисту свого етнічного середовища неправовими, позадержавними методами.

А це більша загроза національній безпеці держави, ніж невдоволення національних або мігрантських меншин. Це черговий раз підтверджує необхідність врахування етнічного чинника в політиці національної безпеки держав.

Абсолютна більшість держав зіткнулася з проблемою можливості конфлікту різних етносів на їх терені. Необхідність підтримувати міжетнічну згоду сприяла появі нових стандартів етнонаціональної політики, які базувалися на толерантності та визнанні цінності різноманіття поглядів, культур, етносів, мов тощо. В. Логвинчук стверджує, що "внаслідок цього толерантна поведінка набула в певний момент навіть більшої значимості, ніж категорія єдності спільноти, оскільки невизнання повною мірою представників інших культур набагато більше загрожувало цій єдності" [7]. Імплементация толерантності у соціокультурні штампи поведінки стала необхідною умовою збереження злагоди і призвела до появи цілого комплексу соціальних, політичних, культурних механізмів та навичок, кінцевим завданням яких було мирне, впорядковане функціонування соціуму, підтримання міжетнічної, соціально-політичної стабільності. Це приклад того, як було знайдено відповідь на загрозу етнополітичній безпеці західноєвропейських держав.

Поняття безпеки перебуває у постійній динаміці, у безперервному науковому переосмисленні. Викликано це в першу чергу урізноманітненням кількості загроз безпеці держави, суспільства та громадянина у сучасному світі. Словники визначають безпеку держави як стан, за якого дія внутрішніх та зовнішніх факторів не призводять до погіршення або до неможливості функціонування держави та її розвитку. В цілому безпека – це стан захищеності особи, суспільства, держави від потенційних та реальних загроз або відсутність таких загроз. Енциклопедія Britannica визначає безпеку як діяльність, метою якої є мінімізація або усунення загрозливих умов, які можуть завдати шкоду об'єкту [8]. Безпека в давні часи не вважалася публічною справою, тому потенційні загрози часто реалізувалися, що призводило до знищення людей, міст або цілих держав. Більш наближене до сучасного уявлення про безпеку сформувався лише в ХІХ ст. внаслідок індустріальної революції, в ході якої на фабриках Європи з тих чи інших причин (нещасні випадки, захворювання) гинули тисячі людей. На тлі цих подій сформувалася громадська стурбованість щодо запобігання подібним явищам. Наразі забезпечення безпеки людини, суспільства

і держави займаються тисячі урядових та неурядових установ як на локальному, державному, так і міжнародному рівнях.

В ідеалі стан безпеки передбачає відсутність загроз, відсутність небезпеки для об'єкта. Але стан, за якого загрози відсутні взагалі далекий від втілення у реальність, де завжди існує небезпека або ймовірність її виникнення. Тому розуміння безпеки завжди означає здатність суспільства протистояти можливим загрозам. Якщо поняття безпеки увійшло у широкий вжиток в XIX ст., то поняття національної безпеки лише в XX ст. Вперше його використав президент США, Т. Рузвельт в 1904 році у своєму посланні до Конгресу США. В документі Т. Рузвельт обґрунтовував необхідність приєднання Панамського каналу інтересами національної безпеки. Згодом, в 1947 році Конгрес США прийняв закон "Про національну безпеку". В ньому відсутнє чітке визначення "національної безпеки", однак саме він забезпечив формування найбільш розвиненої структури системи забезпечення національної безпеки серед країн світу. В законі була напрацьована система цілей, інтересів, загроз та пріоритетів національної політики у сфері забезпечення безпеки держави.

В Радянському Союзі проблема національної безпеки взагалі не піднімалася. Вона вважалася частиною поняття "обороздатності". Відтак, у більшості пострадянських держав, включаючи Україну, сформувалося дещо хибне уявлення про змісти та суть національної безпеки. Як стверджує український дослідник С. Романов, ситуація ускладнюється тим, що широкого поширення національна безпека набула відносно недавно. Тому розуміння цього терміну досить розпливчате. В більшості випадків національну безпеку пов'язують лише з діяльністю спецслужб, ототожнюють з обороною держави [9].

Таке уявлення про національну безпеку слід вважати не стільки хибним, скільки традиційним. Адже раніше поняття національної безпеки довгий час мало зовнішнє спрямування, її головними складовими були зовнішньополітична стратегія, дипломатія та військово-силове забезпечення. Однак у сучасному світі значення військової сили суттєво знизилася. Російський дослідник В. Серебрянніков стверджує, що в сучасних умовах національна безпека залежить не лише від збройних сил, а й від низки інших факторів, зокрема таких як конкурентоздатність держави, її економіка, добробут громадян тощо. Серед сучасних джерел реальної загрози для багатьох країн дослідник називає тероризм, поширення зброї масового використання, міжетнічні конфлікти,

забруднення навколишнього середовища, уповільнення або зупинку економічного зростання. На додачу до забезпечення фізичної безпеки держави (збереження конституційного ладу, територіальної цілісності) забезпечення національної безпеки має враховувати низку таких аспектів як забруднення навколишнього середовища, чисельність населення, енергоресурси та низку інших проблем, які посилює взаємозалежність держав.

Поняття цілей, інтересів та загроз є основою розробки заходів національної безпеки. Якщо загроза фізичному виживанню населенню держави означає негайне застосування збройних сил, включаючи ядерний потенціал, то життєво важливі інтереси можуть захищатися політичними й економічними засобами.

Дослідник поділяє національні інтереси на три групи:

- життєво важливі інтереси, пов'язані з реалізацією цінностей, втрата яких означає руйнування підвалин існування людей, суспільства і держави (суверенітет, державна і територіальна цілісність, конституційний лад, обороноздатність держави);
- важливі інтереси, пов'язані з реалізацією конституційних прав і свобод громадян, подоланням соціальної, расової, національної, релігійної ворожнечі, наркоманії, організованої злочинності);
- інтереси, пов'язані з забезпеченням сприятливих умов для розвитку суспільства, миру та злагоди, реалізацією принципів демократичного суспільства і соціальної справедливості, захистом навколишнього середовища).

Межі між цими категоріями інтересів умовні. Все залежить від конкретних умов, в яких ті чи інші інтереси можуть набувати статусу життєво важливих і навпаки. Політика національної безпеки може вдаватися до різних засобів забезпечення або їх поєднання. Всі держави, реалізуючи політику національної безпеки, захищають свої інтереси, різниця полягає лише у тому, якими засобами вони послуговуються.

У російських дослідників можна зустріти твердження на зразок того, що національні інтереси за своєю суттю суб'єктивні, оскільки формулюються людьми. Вони вважають, що владна еліта не може сформулювати справжні національні інтереси. Відтак, концепція національної безпеки вироджується в концепцію державної безпеки, що не виправдала себе. Адже концепція національної безпеки передбачає розвинене, впливове громадянське суспільство. Якщо його структури можуть впливати на політику національної безпеки держави, то суб'єктами національної безпеки постають

в першу чергу особа, потім суспільство, і тільки потім держава. В умовах нерозвиненого громадянського суспільства національна безпека підміняється державною безпекою.

В етнополітологів децю інше бачення проблематики формування національних інтересів. Вони розглядають їх не через призму громадянського суспільства або влади, відірваної від його потреб, а через призму категорій нації, а саме національної свідомості. Зокрема, І. Кресіна у своїй праці, присвяченій дослідженню української національної свідомості, пропонує концепцію кількох рівнів функціонування національної свідомості, до одного з яких безпосередньо входить формування національних інтересів. Буденному рівню притаманні численні стереотипи, неадекватні, спотворені уявлення, пов'язані здебільшого з патріотично-романтичними, ідеалізованими, міфологізованими уявленнями про історичний шлях нації. На цьому рівні формуються біхейвіористські особливості, стереотипи, динамічні потреби, інтереси, настрої.

Однак буденна національна свідомість є робочим матеріалом для наступного рівня – теоретичного. На цьому рівні оформлюються науково обґрунтовані або мистецьки осмислені ідеї, концепції, програми, світоглядні орієнтації, що характеризують інтелектуальний потенціал нації. Він же є основою для державно-політичного рівня свідомості, на якому безпосередньо фіксуються та оформлюються національні інтереси [10]. З цього випливає, що владна еліта нації акумулює національні інтереси, виступає їх виразником. У кожній нації державно-політичний рівень свідомості розвинений відповідно до особливостей її історичного шляху, стадії націогенезу, специфічних умов державотворення, політичної системи. Однак це не означає, що певні еліти не намагатимуться видати власні інтереси, інтереси збереження політичного режиму за національні інтереси.

Етнічний фактор заслуговує на особливу увагу під час забезпечення національної безпеки. Етнічність може продукувати серйозні загрози національній безпеці, тому під час визначення національних інтересів необхідно враховувати інтереси поліетнічного суспільства в цілому і його складових.

Література:

1. Політологія: підручник / За загальною редакцією Кремень В. Г., Горлача М. І. – Харків, 2001. – С. 216.
2. Правознавство: підручник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К: Юрінком Інтер, 2004. – С. 437.

3. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико-методологічний аналіз): Дис... д-ра філос. наук: 21.03.01 / Дзьобань О. П. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 125.
4. Римаренко, Ю. І. Етнодержавознавство. Теоретико – методологічні засади [підручник]: / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін – т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 48.
5. Там же, С. 56.
6. Логвинчук В. В. Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури: дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Логвинчук В. В. – НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – С. 56.
7. Там же, С. 97.
8. Safety [Електронний ресурс] / Britannica. – Режим доступу: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/516063/safety>.
9. Романов О. Національна безпека: сучасний стан та перспективи / Романов О. // Юридичний журнал. – № 4. – 2005. – С. 16.
10. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз / Кресіна І. О. – К.: Вища школа, 1998. – С 83.

Панасюк В. А., ДЗ "ПНПУ імені К. Д. Ушинського"

УКРАЇНА В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ КРАЇН ЗАХОДУ І СХОДУ

В статье анализируется геополитическая борьба ведущих интеграционных структур Запада и Востока за доминирующее влияние на Украинское государство. Исследуются пути интеграции Украины в мировое содружество. Характеризуются модели интеграционной политики. Рассматриваются особенности Европейской и Евразийской парадигмы интеграционных процессов.

This paper studies the geopolitical struggle of the leading integration structures of East and West for the dominant influence on the Ukrainian state. We study ways to integrate Ukraine into the world community. Characterized model of integration policy. The features of European and Eurasian paradigm of integration processes.

У сучасному світі глобальних трансформацій і перманентної політичної боротьби країн Євразії та Євroatлантичного простору за панування в посткомуністичному регіоні, вплив їх інтеграційних